

Eessõna

Katre Kaju, Enn Küng

Pärnu on läbi sajandite tuntud sadamalinnana. Alates 1346. aastast oli hansalastel lubatud Riia ja Tallinna kõrval tulla ka Pärnusse. Pärnu tähtsus Hansa ja Vene vahelises transiitkaubanduses aga langes üsna kiiresti ning juba 15. sajandil oli Pärnu muutunud peamiselt kohalike saaduste väljaveosadamaks. See tendents püsis ka Rootsi ja Vene võimuperioodil. 18. sajandi teisel poolel oli Pärnu üks kolmest olulisest Eesti sadamalinnast, mille kaudu toimus väliskaubandus, kuid nii Tallinn, Pärnu kui ka Narva jäid suuresti Riia ja Peterburi varju. 1780. aastatel käis Tallinna sadamas keskmiselt 100–150 laeva, Pärnus 100 ja Narvas alla 100 laeva aastas, Riias aga 1000–1200 ja Peterburis 600–700 laeva aastas. Laevatatav Väina jõgi andis Riiale suure kaubandusliku tagamaa ning Peterburi arengut soosis Venemaa valitsus. 18. sajandi lõpul, 19. sajandi algul aga muutus Pärnu Eesti üheks olulisemaks ekspordisadamaks, mille tagamaa moodustas eelkõige Lõuna-Eesti, aga ka Kesk-Eesti ja Põhja-Läti.

Pärast Põhjasõda ning katku oli Pärnu elanikkond ja ning sellega koos ka kaubandus tugevalt kannatada saanud ning taastumine võttis aega. Võib oletada, et teatav elavnemine Pärnu kaubanduses toimus 1730. aastatel, mil loodi linna esimene rahvusvahelise ulatusega kaubakompanii, Jacob Jacke & Co. (1734?). 1741. aastal lõi oma kaubamaja Hans Diedrich Schmidt. 18. sajandi jooksul koondus Pärnu kaugkaubandus just nende kaubamajade kätte. Kuigi Pärnu, nagu ka kogu Eesti- ja Liivimaa, oli sel ajal juba Vene võimu all, kehtisid kaubanduses jätkuvalt rootsiaegsed regulatsioonid: ühe võimu alt teise alla minnes litsentsi- ja tollimaksud ei muutunud. Alles 18. sajandi keskel hakkas Vene keskvoim jõulisemalt sekkuma Pärnu majandusellu. Sealset kaubanduselu mõjutasid keskvalitsuse järgmised sammud:

- 1754. aastal keelati laevaehituseks vajaliku puidu vähesuse ja ehitusmaterjalide hinna tõusu kartuses puidu eksport Pärnu ja Narva sadama kaudu. Alles 1761. aastal lubati see taas Narvas ja 1764. aastal ka Pärnus;
- 1763. aastal seadustati üle pika aja vilja eksport, mis aga 1785. aastal taas keelustati;
- 1782. aasta 27. septembri ukaasiga kehtestati uus tollitariif, millega kaotati siseriiklikud tollitõkked ja ühtlustati tollitariifid kogu Venemaa piires; seni olid Baltimail kehtinud madalamad tollimäärad.

Pärnu kaubanduse korraldus oli tihedalt seotud Riia kaubanduse omaga. Sellest annavad tunnistust näiteks Pärnu tolliraamatuisse tehtud märkused, et Riia ja Pärnu vahel liikunud kodumaine kaup on tollivaba. Kummaski linnas kehtisid siiski oma tollimäärad. Nii kurtsid Pärnu kaupmehed 1747. aastal väga kõrgete litsentsitollide üle, mis olid kehtestatud eelkõige teatud kangastele, ning taotlesid maksude võrdsustamist Riia omadega, põhjendades oma soovi kuulumisega ühte kubermangu ning osaliselt samade seadustega (EAA 1000-1-3646, l. 5–7p). 1765. aastal aga anti Peterburis välja Riia kaubanduskord, mille lisas on ära toodud ka eksporditavate ja imporditavate kaupade tollimäärad (*Der Stadt Riga Handels-*

Ordnung).

Kuigi Pärnu kaubanduse olukord oli selleks ajaks Põhjasõja järgse ajaga võrreldes paranenud, ei olnud kohalik kaupmeeskond siiski rahul. Olukorra parandamiseks saatis Pärnu raad 1761. aastal Venemaa senatile märgukirja ettepanekutega, kuidas sealset kaubandust edendada (EAA 1000-1-3693, l. 1 ning l. 6–47):

- vaba puidueksport;
- Vene kaupadega vaba kauplemine, mille jaoks oleks vaja taastada Pärnu-Tartu veeteed;
- "Pärnu reidi süvendamine;
- eestostukaubanduse keelustamine maal;
- ülikooli taasavamine Pärnus.

Puidueksport Pärnust taastati 1764. aastal, seda eelkõige tänu Liivimaa kindralkuberner George von Browne'i toetusele. Browne leidis, et just metsakaubanduse toel võiks Pärnu taastada oma kunagise õitsengu. Pärnus soositi eelkõige saelaudade väljavedu. Pärnu-Tartu veeteed laevatatavaks muutmise küsimus oli aga üles kerkinud juba 1630. aastatel, seejärel 1650. ja 1680., 1760. aastatel jne. Kuni 20. sajandi alguseni pöörduti selle küsimuse juurde ikka ja jälle tagasi, kuid erinevatel põhjustel tegudeni ei jõutud.

Ka Pärnu linn ise püüdis kaubandustegevust teataval määral reguleerida, eesmärgiks linna sissetulekute suurendamine. 1765. aasta aprillis esitas Pärnu raad projekti linnakassa paremaks täitmiseks, kuna see oli sügavalt võlgades (EAA 1000-1-2542, l. 1–4). Projektis olid järgmised punktid:

- tollimaksu arvestamisel lähtuda kursist 1 taaler = 90 kopikat *courant* — milline oli taalri ja rubla kurss tegelikkuses, selle kohta on tolližurnaalides vähe andmeid, nt 1780. aastal on arvestatud kursi järgi 1 albertustaaler = 143 kopikat [EAA 1000-2-1431, l. 146];
- kehtestada täiendav tollimaks — selle ettepaneku tulemusel kehtestati Suurgildi liikmete heakskiidul kümneks aastaks 25%-line täiendav tollimaks (*Anlage, Zuschlag*);
- sadamasse tulevad laevad maksustada: iga laevalasti (*Schiffslast*) kohta 5 kopikat — see maks kehtestati kümneks aastaks nagu ka 25%-line lisatoll;
- kehtestada täiendav tollimaks õllele ja viinale (*Faß oder Land Brandwein*);
- kehtestada kaimaks (*Brücken-Gelder*): senise 4 kopika asemel 10 kopikat laevalasti kohta — kaimaksuks kehtestati 10 kopikat laevalasti kohta; lisaks kehtestati lootsimaks:
50 kopikat lastitud laeva süvise iga jala kohta;
- tõsta kaalumistasu;
- seada sisse külalistemaja.

Maksustamist puudutavad otsused kajastuvad ka Pärnu linnatolliraamatutes.

Ajalooarhiivis säilitatakse Tallinna, Narva ja Pärnu sadama tolliraamatuid 17.–19. sajandist, millest Pärnu linnatolliraamatud on nüüd Interneti vahendusel kättesaadavad. Eestimaa rootsiaegse kindralkuberner fondi säilitatakse Tallinna

naelatolliraamatuid aastaist

1609–1639 (EAA 1-2-764....774, 776). Samas fondis on ka viljatolli ja litsentsikambri tegevust puudutavaid materjale aastaist 1630–1645 (EAA 1-2-867....881). Narva magistraadi arhiivis säilitatakse Narva tolliraamatuid ajavahemikust 1640–1703 (EAA 1646-1-1073, 1074, 1083, 1086; EAA 1646-2-342....354). Selles fondis on ka üks Tallinna tolliraamat 1646. aastast (EAA 1646-1-803). Pärnu tolliga seonduvaid materjale leidub kahes, Liivimaa rootsiaegse kindralkubeneri ja Pärnu magistraadi fondis. Liivimaa rootsiaegse kindralkubeneri fondis hoitakse Liivi-, Eesti- ja Ingerimaa litsentsikambri materjale aastaist 1638–1704 (EAA 278-1-XXII:139....160). Pärnu magistraadi fondis on Pärnu linnatolli materjalid aastaist (EAA 1000-2-1395....1433), *Schiffsrollen* aastaist 1751–1775 (EAA 1000-2-1434....1455), lina, kanepi, taku ja teravilja ekspordi ning soola impordi puudutavad materjalid aastaist 1803–1876 (EAA 1000-2-5465....5470).

Pärnu magistraadi fondis säilitatavad Pärnu linnatolliraamatud 18. sajandi teisest poolest pakuvad kohati vägagi detailset informatsiooni Pärnu sadama kaudu toimunud ekspordi ja impordi kohta peaaegu 20aastase perioodi jooksul (1764, 1766–1782). Pärnus kasutati linnatolli (*Stadtzoll*) asemel nimetust lisatoll (*Zulage-Zoll*). Linnatolli žurnaalid, v.a 1764. aasta oma, koosnevad kahest osast, nn. põhi- ja lisažurnaalist. Põhižurnaal sisaldab järgmisi andmeid: laevniku nimi, laeva lähte- ja sihtkoht, kaubaomaniku nimi ja sageli lühendatud nimekiri transporditud kaupadest. Osa kaupade juures on välja toodud ka nende väärtus, enamasti albertus- või riigitaalrites, tollimaks on aga arvestatud rublades. Lisažurnaalid on põhižurnaalidest märksa mahukamad, sisaldades laevnike või sadamaametnike koostatud koondaruandeid laeva parameetrite, meeskonna ja lasti kohta ning kaubaomanike detailseid aruandeid imporditud või alates 1777. aastast eksporditud kauba kohta. Mõned lisažurnaalid pakuvad teavet ka meritsi Pärnusse saabunud inimeste, eelkõige käsitöösellide kohta.

Linnatolli žurnaalide kõrval pakuvad Pärnu kaubanduse kohta olulist lisainformatsiooni kahe suure, Jacob Jacke & Co. ning H. D. Schmidti kaubamaja arhiivid (EAA, fondid 3339 ja 3340). Need sisaldavad teavet mõlema kaubamaja kaubanduspartnerite kohta kohapeal, Lääne-Euroopas ja Venemaal, sissetoodud ja väljaviidud kaupade kohta jne.

Pärnu kaubanduse kohta puudub tänini korralik ülevaade, kuid kaubandusküsimusi on puudutatud mitmes käsitluses. Pärnu tolliraamatud on aegade jooksul huvi pakkunud peamiselt kaubandus-ajaloolisest aspektist. Nii on 17. sajandi lõpust säilinud tolliraamatuid analüüsinud Helmut Piirimäe artiklis «Pärnu kaubanduse suurus ja koostis XVII saj. lõpul», mis ilmus 1968. aastal kogumikus «Eesti ajaloo küsimusi V». Pärnu metsaväljaveo küsimusi 17. sajandi lõpul käsitleb Enn Küngi artikkel «Pärnu metsakaubandusest 17. sajandi viimasel veerandil» kogumikus «Pärnumaa ajalugu, artiklite kogumik 2» (Pärnu 2000). Helmut Piirimäe juhendamisel on Tartu ülikoolis kirjutatud mitu diplomitööd 18.–19. sajandi Pärnu kaubanduse kohta: Toe Nõmm, «Pärnu kaubandus Prantsuse keisririigi sõdade perioodil» (Tartu 1977); Olaf Multer, «Pärnu linna kaubandus XVIII sajandi 60.–70. aastail» (Tartu 1979); Ene Remmelgas, «Pärnu kaubandus XIX

sajandi 20.–30. aastail»(Tartu 1980; hiljem ilmunud artiklina kogumikus «Uurimusi Läänemeremaade ajaloost IV», Tartu 1987); Kaupo Ahuna, «Pärnu kaubandus 18. sajandi lõpul»(Tartu 1981); Tiina Kallas, «Pärnu kaubandus aastail 1770–90»(Tartu 1991). Olaf Multeri ja Kaupo Ahuna tööd on kaduma läinud, ülejäänud on hoiul Tartu ülikooli ajaloo osakonnas. K. Ahuna tööd on kasutatud kogumiku «Merelinn Pärnu» (Pärnu 1998) koostamisel.

Pärnu kaubandust on üldistavalt puudutatud ka mitmes Pärnu ajaloo käsitluses: Richard Hausmann, «Studien zur Geschichte der Stadt Pernau» (Tartu 1906); Heinrich Laakmann, «Geschichte der Stadt Pernau in der Deutsch-Ordenszeit (bis 1558)» (Marburg/Lahn 1956); Rolf Diedrich Schmidt, «Pernau: Eine livländische Hafenstadt» (Essen 1986); Jüri Kivimäe, Aivar Kriiska, Inna Põltsam, Aldur Vunk, «Merelinn Pärnu» (Pärnu 1998). Ka «Eesti majandusajaloos» (Tartu 1937) on Pärnu kaubandust mõningal määral käsitletud. Pärnu linnatollizurnaalide kohta on kogumikus «Städtesystem und Urbanisierung im Ostseeraum in der Frühen Neuzeit» (Berliin 2006) ilmunud Katre Kaju tutvustav artikkel «Pernauer Zulage-Journale 1764–1782. Einige Aspekte der Schifffahrt und des Seehandels».

Pärnu linnatollizurnaalide uurimisel ja neis sisalduvate andmete lahtimõtestamisel tasub tähelepanu pöörata ka tolleaegsetele kaubandusõpikutele ja käsiraamatutele. Õpikutest olgu mainitud Pärnu naaberlinnade, Tallinna ja Riia kaubandusõpikud: Johann Daniel Intelmann, «Arithmetischer Wegweiser, oder nach Ehst- und Liefländischer Handlung gründlich eingerichtetes erstes Revalsches Rechenbuch» (Halle 1736) ja J. H. Flor, «Das Rigische Rechenbuch» (Riia 1769). Käsiraamatuist väärib enim tähelepanu Carl Günther Ludovici «Eröffnete Akademie der Kaufleute, oder vollständiges Kaufmanns-Lexicon I–V» (Leipzig 1767–17682), aga ka A. Schlessingi «Handels-Artikel des Weltverkehrs nebst den darauf bezüglichen technischen und Kaufmännischen Bezeichnungen» (Viin 1883) ja Philipp Andreas Nemnichi «Waaren-Lexikon in Zwölf Sprachen der Hamburgischen Commerz-Deputation zugeeignet» (Hamburg 1797). Ka Wilhelm von Gutzeiti sõnaraamatust («Wörtertschatz der Deutschen Sprache Livlands», Riia 1874-1898) on mõnikord päris palju abi.